

JAROSLAV FABOK

Nové formy verejnosti

Základným cieľom štúdie je analýza foriem verejnosti, ktoré sú aktuálne prítomné v postmodernom diskurze. Dôležitosť tematického zamerania príspevku tkvie v prvom rade v tom, že verejnosť je jedným zo základných faktorov spolupodieľajúcim sa na existencii a trvaní demokratického politického zriadenia. Vychádzame zo základného predpokladu, že formy verejnosti sú priamo závislé jednak na mediálnom priestore, v rámci ktorého vystupujú, a rovnako na postupnom vývoji a zdokonaľovaní technológií. Preto je možné hovoriť o postupnom presúvaní verejnosti z fyzického sveta do sveta virtuálneho. Virtualita pritom tvorí úplne nový priestor, v medziach ktorého je možné hovoriť o nových možnostiach, ktoré so sebou prináša. Práve na tieto možnosti sa príspevok pokúša upozorňovať.

The basic aim of this paper is to analyze forms of the public that are currently present in postmodern discourse. The importance of the thematic focus of the article lies primarily in the fact that the public is one of the main factors taking part in the existence and duration of a democratic polity. Fundamental assumption is based on the idea that forms of the public are directly dependent on both the media landscape, in which they stand out, as well as on the gradual development and improvement of technologies. Therefore, it is possible to talk about gradually moving the public from the physical world to the virtual world. Virtuality creates a whole new space, within which it is possible to talk about new opportunities that it brings. This article is trying to highlight these mentioned opportunities.

1 ÚVOD

Potreba reflektovať *aktuálny* stav verejnosti, ktorá je jedným zo základných determinantov demokratických politických systémov, v súčasnosti neustále narastá. Základnými úlohami verejnosti sú kritika a kontrola. Napríklad v kontexte verejnej správy je dôležité zdôrazniť úlohu verejnosti ako aktéra *laickej kontroly* (napr. Nemeč a kol. 2010). Laická kontrola, teda kontrola verejnosti vo verejnej správe, je podľa Nemeča dôležitá najmä z dôvodu veľkého objemu finančných prostriedkov, ktoré verejný

sektor získava od daňových poplatníkov. „Je teda logické, aby občania mali právo vedieť, na čo sú tieto prostriedky vynaložené a či bolo postupované v súlade s pravidlami dobrého hospodára. K tomu, aby toto mohlo fungovať, je však nutné zaistiť občanom nenákladný prístup k informáciám.“ (Nemec, 2010, s. 100)

Základným argumentačným bodom príspevku je prvok *zmeny*, ktorá nastala vo forme a rovnako v prejavoch verejnosti. Článok si kladie za úlohu reflektovať zmeny vo formách verejnosti najmä v *priestorovom* kontexte. Priestorový kontext v našom prípade hovorí o zmene pôsobenia verejnosti a o presune jej ťažiska z fyzického (reálneho) sveta do sveta virtuality. Priestor virtuality je do značnej miery determinovaný *aktualizáciou*. S virtualizáciou je zákonite spojená premena mediálnych arén, v ktorých verejnosť pôsobí. Tento aspekt súvisí najmä s virtualizáciou vzťahov (v rámci verejnosti), ale rovnako aj s virtualizáciou spoločnosti ako celku.

V prvej kapitole sa pokúšame priblížiť pojem *verejnosť* v jeho jednotlivých koncepciách a prístupoch, ktoré sa snažia o jeho analýzu. Ide o široké spektrum oblastí, ktoré spadajú pod množinu verejnosti – ako napríklad občianska spoločnosť, sociálne hnutia, občianska participácia, občiansky sektor a podobne. Pod pojmom verejnosť primárne rozumieme určitú špecifickú arénu, v ktorej sú predstavované a zároveň konfrontované jednotlivé názory aktérov, ktorí sa na jej participácii zúčastňujú. Verejnosť je v istom zmysle základnou podmienkou existencie demokracie. Demokracia môže fungovať len v prostredí, ktoré umožňuje jedincom žijúcim v jeho rámci slobodné prejavovanie názorov. Tieto názory sa neskôr stávajú podkladom istej formy konfrontácie a následnej deliberácie. Preto je veľmi dôležité prízvukovať, že celá agenda verejnej politiky a verejnej správy, podobne ako je to pri verejnosti, stojí na rovnakých demokratických základoch. Práve táto oblasť je svojou povahou oblasťou, kde sa sféry verejnosti prelínajú so sférami pôsobnosti verejnej politiky a verejnej správy.

Verejnosť operuje v určitých mediálnych *arénach*. Toto jednoduché tvrdenie si ale zároveň vyžaduje podrobnejší opis, ktorý sa pokúšame podať v rámci druhej kapitoly. Zjednodušene môžeme povedať, že mediálny priestor (mediálne arény) je priestorom patriacim pod sféru *všeobecného* – dotýkajúceho sa všetkých. V tejto kapitole sa zameriavame najmä na existenciu prvku premeny pôsobnosti verejnosti, ktorá bola na počiatku orientovaná na fyzické stretnutia jedincov v rámci trojrozmerného sveta – a to najmä v salónoch, kaviarňach a podobne. Tieto priestory tvorili arénu potenciálnej výmeny názorov, o čom koniec-koncov pri stretávaní sa verejnosti ide. Je dôležité pripomenúť, že pri analýze premeny mediálnych arén, v ktorých verejnosť pôsobí, má na túto premenu markantný dopad najmä postupná *technologizácia* spoločnosti. Takto sa postupne dostávame od fyzického stretávania sa v salónoch, cez noviny, knihy, rozhlas a televíziu až po internet. Práve vzostup používania internetu je tým dominantným faktorom, ktorý sa spolupodieľa na procese premeny formy verejnosti.

Posledná kapitola príspevku sa venuje priamo popisu prejavov nových foriem verejnosti. Najskôr sa pokúšam načrtnúť špecifickosť virtuálneho priestoru (kyberpriestoru), oproti priestoru fyzickému. Virtuálny priestor je priestorom, ktorý prináša široké spektrum nových možností jeho využitia v prospech verejnosti a jej záujmov. Zrejme najdôležitejšie je, že v rámci virtuality úplne odpadá podmienka osobného stretávania, ktoré nahradzuje stretávanie virtuálne. Toto stretávanie je špecifické najmä svojou povahou, ktorá si medzi jednotlivými participantmi vyžaduje predovšetkým

existenciu *dôvery*. Teda prvok dôvery je prvkom smerodajným pre vlastnú možnosť deliberácie v medziach virtuality. V poslednej kapitole sa tiež pokúšame načrtnúť dve možnosti budúceho vývoja verejnosti. Prvá možnosť hovorí o postupnom posilňovaní demokratizácie. Demokratizácia môže byť prostredníctvom virtuality posilňovaná práve širokou dostupnosťou technológií – rýchlosťou prenosu dát a jednoduchou prístupnosťou rôznych názorov. Druhá možnosť naopak upozorňuje na virtualitu ako na neprebádaný priestor. V rámci tohto priestoru existuje určitý prvok nestability a nemožnosti korektného sledovania aktuálneho vývoja, keďže povaha virtuality je do značnej miery dynamická a neprehľadná.

2 KONCEPCIE A PRÍSTUPY K POJMU VEREJNOSŤ

Pohľad na formu a obsah pojmu verejnosť sa výrazne líši v závislosti na metodologickej optike jednotlivých sociálnych a humanitných vied. Inak sa na verejnosť pozerá sociológ, inak politológ a úplne inak napríklad filozof. Praktické konzekvencie *vystupovania* verejnosti ako súdržného celku môžeme pozorovať najmä v množine *občianskeho sektoru*. Tento sektor je typický svojím jedinečným postavením v spoločenskej organizácii. Množina občianskeho sektoru v sebe zahŕňa všetky aktivity verejnosti, ktoré priamo nesúvisia s rodinou, trhom ani so štátom. Nachádza sa teda niekde medzi týmito troma sociálnymi konštruktmi, čo z neho zároveň robí špecifický *objekt* výskumu. Fakt, ktorý je pre občiansky sektor determinujúci, spočíva vždy v identifikovaní potreby reflexie určitého spoločenského problému. Potom nasleduje určitá aktivita / činnosť, ktorá je vykonávaná s konkrétnym zámerom či cieľom. Aktivitu si môžeme špecifikovať ako akt činnosti, ktorý je ukotvený vo vedomí príslušnosti k určitému sociálnemu celku. Vždy ide o blaho / udržanie blaha daného celku. Tento stav, potreby aktivity, často verejnosť núti k nátlaku. Ide však vždy striktne o nátlak *neformálny* – možnosťou formálneho nátlaku, ktorý má donucovací charakter, disponuje len štát resp. verejná správa. Ide o sféru *legálneho násillia* (Weber, 1990). Podľa Webera vychádza prvok legitímneho násillia zo vzťahu panstva ľuďmi nad ľuďmi. Legitímne násillie je prvkom, ktorý stojí pri samotnej existencii štátu. „Aby [štát] existoval, musia sa teda ovládani ľudia podrobiť vynútenej autorite tých, ktorí momentálne vládnu.“ (Weber, 1990, s. 11) S týmto prvkom súvisí celá organizácia verejnej správy a jej legitimacy, v určitom zmysle, panstva nad ľuďmi. Práve preto Weber identifikoval tri zdroje zdôvodnenia legitímnosti tohto panstva. Základom prvého zdroja legitímnosti panstva podľa Webera je autorita. Táto vychádza najmä z konzervatívneho spôsobu myslenia – udržiavania tradície úcty voči jedincom, ktorých spoločenský status (status vyžadujúci si úctu) je vždy odôvodňovaný najmä na zvykovom a morálnom základe. Ide o isté normatívne predpoklady, ktoré jedinec musí spĺňať, aby mohol napĺňať sociálnu rolu autority. Ďalší zdroj legitímnosti takéhoto druhu panstva tkvie podľa Webera v *charizme*. Charizma alebo „dar / milosť od Boha“ – doslova nadprirodzený dar – predstavuje také vlastnosti jedinca, ktoré mu dopomáhajú k ospravedlneniu jeho vodcovstva. Okolie ho vždy pokladá za niekoho výnimočného a to natoľko, že si zaslúži prevziať zodpovednosť nad správou danej sociálnej jednotky. „Ide o charizmatické panstvo, akým vládne prorok alebo – vo sfére politiky – vyvolený vojvodca či plebiscitom uznávaný vládca, veľký demagóg a vodca politickej strany.“ (Weber, 1990, s. 12) Posledným prvkom je potom

panstvo na základe *legality*. Ten vyplýva „z viery v platnosť legálneho ustanovenia a vecnej kompetencie, zdôvodnenej racionálne vytvorenými pravidlami, orientujúcimi sa na poslušnosť v plnení stanovených povinností.“ (Weber, 1990) Základ ospravedlnenia legitímneho násilia na podklade *legality* spočíva v odvolávaní sa na racionalitu vykonávaných opatrení. Tieto by teda vždy mali tvoriť súbor takých politík, ktoré sa snažia o blaho občanov. Samozrejme, cesty k dosiahnutiu blaha a zároveň samotná jeho obsahová náplň (teda cieľ týchto politík) vždy závisí od konkrétnej ideológie, ktorá stojí na pozadí súboru reálnych politických opatrení.

Základnou oblasťou pôsobnosti verejnosti je *občianska spoločnosť*. V praxi sa občianska spoločnosť aktivizuje napríklad prostredníctvom *sociálnych hnutí*, ale aj prostredníctvom nepolitických štruktúr mimovládnych organizácií v rámci tzv. tretieho sektora. Ich základom je, okrem snahy o dosahovanie špecifických cieľov prostredníctvom neformálneho nátlaku, aj aspekt *verejnej kontroly*. Čo je však dôležité poznamenať, množina prvkov prináležiacich pod verejnosť prešla značným historickým vývojom. „Sféra mimo rodinu, trh a štát sa vo svojej modernej podobe rozvíja už dlhšie ako dve storočia, je úzko spojená s rozvojom demokracie, slobody jednotlivca a s uznaním základných aj všeobecných ľudských práv.“ (Skovajsa, 2010, s. 16) V spojitosti s analýzou historického základu verejnosti musíme tiež hovoriť o rozvoji demokracie a ľudských práv. Všetky debaty o občianskej spoločnosti a verejnosti smerujú k snahe čo najväčšieho priblíženia sa realizácii myšlienok *slobody, rovnosti a spravodlivosti* – teda k snahe o priblíženie sa ideálnej forme demokratického zriadenia. Dôležitým bodom, ktorým sa teórie občianskej spoločnosti a verejnosti zaoberajú, je zakotvenie a participácia občana v politickom systéme. To znamená, že je potrebné zamerať sa aj na to, akým spôsobom je v demokratickom politickom systéme umožnené občanovi aktivizovať sa. Tu sa opäť dostávame k prvku legitimacy. Do akej miery môžeme považovať zásahy verejnosti do politického systému za legitímne? V medziach liberálnej demokracie je táto legitimita výrazne oklieštená. Ide najmä o procedúru, ktorá stojí pri rozhodovaní o tom, kto bude vládnuť. „Ide samozrejme o mechanizmus volieb. V demokratických politických systémoch by zdrojom záväzných rozhodnutí v politickom systéme mali byť všetci občania, ktorých sa tieto rozhodnutia týkajú. Zároveň však legitímácia politických rozhodnutí so sebou nesie ešte jeden špecifický prvok. Politické rozhodnutia sú legitímne nielen, pokiaľ sú zdrojom autority rozhodujúcej inštitúcie občania, ale tiež pokiaľ obsah týchto rozhodnutí spĺňa určité substancionálne normy. Ide o to, do akej miery zodpovedajú výsledky politiky cieľom občanov, ktorí sú nimi zasiahnutí, a do akej miery sú ciele politík vlády ospravedlniteľné vzhľadom k hodnotám spoločnosti.“ (Strnadová, 2008, s. 56) To znamená, že legitimita sa odvíja aj od nastavenia normatívneho smerovania spoločnosti. V prvom rade je potrebné si uvedomiť, pri rôznych definíciách a tvaroch občianskej spoločnosti v jej teoretických rovinách, že pri každom ‚ideálnom‘ či normatívnom uchopení občianskej spoločnosti je prítomná určitá hegemonická línia, ktorá vytvára jej obsah a rovnako *vonkajšiu formu*. O občianskom sektore teda nie je možné hovoriť bez toho, aby sme reflektovali aktuálnu vládnucu politickú ideológiu. V prípade verejnosti a občianskej spoločnosti je potrebné demokratické politické zriadenie. V podmienkach vyspelého západného sveta ide o pluralitnú resp. liberálnu demokraciu.

V praktickej rovine vyústenia aktivít verejnosti môžeme hovoriť o sociálnych

hnutiach (o jednaní kolektívnych aktérov) a rovnako o organizovanej občianskej spoločnosti. Pri oboch aspektoch ide v prvom rade o výskum kolektívneho správania. Za jednu zo základných podmienok *kolektívneho správania* považujeme mobilizáciu nás, k tomu je však potrebné „aby masy boli presvedčené o nedostatočnosti sociálnych podmienok, v ktorých žijú.“ (Znebejánek, 1997, s. 15) Zdá sa teda, že mobilizácia nás – aktérov verejnosti – znamená identifikáciu cieľov, ktoré sú podmienené najmä absenciou uspokojovania určitej potreby / potrieb, resp. nedostatočného uspokojovania týchto potrieb. V kontexte sociálnych hnutí je potom veľmi zaujímavý pohľad na koniec 60.-tych a začiatok 70.-tych rokov minulého storočia, kedy sa rozvíjali tzv. *nové sociálne hnutia*, a to najmä z ľavicových pozícií. „Obzvlášť pádne dôvody pre úvahy o význame nových sociálnych hnutí nahádzala ľavica. Reagovala tak na stále viditeľnejší nesúlad medzi skutočnosťou a pôvodnými Marxovými predpokladmi o historickej jedinečnosti robotníckej triedy. Nebola to totiž robotnícka trieda, ale rozmanité sociálne hnutia, ktoré formovali najaktívnejšiu zložku sociálnych síl v aktuálne prebiehajúcich stretoch o spoločenské zmeny. Vlna hnutí rozlievajúcich sa Európou a spochybňujúcich revolučnú úlohu robotníckej triedy preto vyvolala na tejto strane politického spektra búrlivú diskusiu a prispela k jeho výraznej diferenciacii.“ (Znebejánek, 1997, s. 33) Tieto zmeny teda vyvolali reakciu, ktorá súvisela najmä s prehodnotením revolučného potenciálu istých sociálnych skupín (v rámci sledovania ich aktivít) na ľavom politickom spektre. Nové sociálne hnutia tvorili potenciál reálnej politickej zmeny. Mobilizácia verejnosti môže viesť nielen k formulácii politických požiadaviek, ale zároveň môže slúžiť aj ako prvok vytvárania tlaku na politické inštitúcie.

Skúsme si predstaviť niektoré základné definície, ktoré sú ukotvené v množine verejnosti. „Je zrejme, že občianska spoločnosť a občiansky sektor nie sú totožné, pretože občianska spoločnosť zahŕňa ... neformálne občianske aktivity a podoby združovania. Môžeme ísť ešte ďalej a povedať, že občianska spoločnosť má tiež svoju ‚neviditeľnú‘ časť, kam patria hodnoty, spoločenské normy a zvyklosti, ktoré určujú, ako sa občania správajú a čo považujú za správne.“ (Skovajsa, 2010, s. 31) Rozdiel medzi občianskou spoločnosťou a občianskym sektorom tkvie teda v tom, že občianska spoločnosť v sebe obsahuje normatívnu zložku, ktorá je do značnej miery determinujúca. Dokonca by sa dalo povedať, že koncept občianskej spoločnosti nie je ničím iným ako konceptom normatívnym – t.j., že v sociálnej realite je len veľmi náročné identifikovať jej prvky mimo aktívneho, organizovaného občianskeho sektora resp. mimo organizovanej občianskej spoločnosti, v rámci ktorej normativita ustupuje do úzadia pred praktickými politickými cieľmi. „Pre oblasť organizovanej občianskej spoločnosti sa používa množstvo ďalších označení. Okrem občianskeho sektora sa tiež objavujú výrazy tretí, neziskový, dobrovoľnícky alebo nezávislý sektor. Všetky termíny označujú v podstate rovnaký sociálny priestor, ale zdôrazňujú len jedno hľadisko alebo sa zameriavajú iba na jeho určitý výsek. Existujú tiež príbuzné termíny, označujúce zväčša odlišné ale prekrývajúce sa oblasti, ako napríklad sociálna ekonomika.“ (Skovajsa, 2010) S týmito pojmami súvisí aj existencia *záujmových skupín*, ktoré spolu s politickými stranami tvoria prostriedok, pomocou ktorého je možné presadiť špecifické záujmy alebo ciele sociálnych skupín. „Záujmové skupiny sa – na rozdiel od politických strán – neusilujú o priame získanie politickej moci, ale len o jej ovplyvňovanie... Zatiaľ čo teda politické strany sa usilujú v politickej súťaži, hlavne v súťaži o hlasy voličov, získať moc v spoločnosti a štáte

a vládnúť, záujmové skupiny sa priamo nezúčastňujú na súťaži o politickú moc v štáte, ale snažia sa skôr podporovať politické strany v ich boji o moc a ovplyvňovať ich vládnutie.“ (Sopóci, 2002, s. 100)

Vráťme sa teraz k definícii samotných pojmov občianska spoločnosť a verejnosť. Ako sme naznačili vyššie, oba aspekty úzko súvisia s existenciou demokratického politického systému – konkrétne so slobodou združovania a so slobodou kritiky a slobodou slova. V nedemokratickom režime neexistujú podmienky, ktoré by umožňovali rozvoj občianskej spoločnosti. „Pojem občianska spoločnosť má empirický aj normatívny aspekt. Je pojmom, ktorým označujeme určitú sociálnu a inštitucionálnu štruktúru, ktorá nám umožňuje, aj keď nedokonale, naplňať isté očakávania a hodnoty. Obe perspektívy sa však nutne prelínajú a je nemožné, podobne ako pri pojme demokracia, ich úplne oddeliť.“ (Müller, 2008, s. 77) Pri skúmaní občianskej spoločnosti teda zohráva svoju úlohu pohľad na prepojenie empirického s normatívnym. Jednoducho, normatívnu stránku nie je možné oddeliť od stránky empirickej v tom zmysle, že ak napríklad začneme analyzovať len hodnoty a normy spájajúce sa s občianskou spoločnosťou – stratí sa nám zo zreteľa samotný cieľ realizovania konkrétnych požiadaviek. S tým súvisí aj uchopenie samotného pojmu verejnosť. Pozrime sa preto na to, ako k nemu pristupuje Habermas vo svojej knihe „*Štrukturálna premena verejnosti*“. „Spôsob, akým používame slová ‚verejný‘ a ‚verejnosť‘, svedčí o tom, že ich význam je rozmanitý, často aj súperiaci... Určité záležitosti označujeme ako verejné vtedy, ak sú na rozdiel od uzatvorených spoločností, prístupné všetkým – tak ako hovoríme o verejných priestoroch či o verejných budovách. Avšak ak hovoríme o verejných budovách, nemáme na mysli len ich všeobecnú prístupnosť; nemusia byť dokonca ani verejne prístupné; sú jednoducho sídlom štátnych inštitúcií a ako také sú verejné. Štát je verejná moc. Prívlastok verejná získava vďaka svojej úlohe starať sa o verejné, spoločné blaho všetkých svojich oprávnených členov.“ (Habermas, 2000, s. 56) „Verejné“ teda do značnej miery môžeme stotožniť so všeobecným – dotýkajúcim sa / patriacim všetkým. Všetci členovia danej society participujú alebo môžu participovať na užívaní *verejného* – nech pod tento pojem zaradíme akýkoľvek z množiny rôznych možných aspektov. O verejnosti v tomto kontexte môžeme hovoriť ako o určitom špecifickom (spoločnom) priestore, ktorý prepája všetkých jedincov a v rámci neho je umožnená deliberácia. „O spoločnom priestore môžeme hovoriť vtedy, keď sa ľudia v rámci istého spoločného aktu spájajú k ľubovoľnému účelu, či už ide o rituál, o účasť na divadelnom predstavení, o diskusiu či o oslavu nejakej významnej udalosti. Ich záujmom je v tomto prípade spoločný záujem, pretože súčasťou ich spoločného presvedčenia je, že ide o spoločnú vec, o spoločný cieľ.“ (Taylor, 1994, s. 23) Tento spoločný priestor, v rámci ktorého sa stretávajú spoločné záujmy a spoločné ciele rôznych jedincov, môžeme nazvať *arénou* – prevažne ide o mediálne arény, ktorých vývoju sa budem bližšie venovať v nasledujúcej podkapitole.

3 MEDIÁLNE ARÉNY A VEREJNOSŤ

Mediálna aréna tvorí v podstate priestor, ktorý umožňuje občanom stretávať sa, diskutovať a snažiť sa, pokiaľ je to možné, o nejaký druh názorového konsenzu. Výsledok v podobe názorového konsenzu – ako cieľa deliberácie – je však zväčša len akousi normatívnou predstavou. Je dôležité pripomenúť, že tieto arény by mali

tvoriť spoločný – verejný priestor („priestor dotýkajúci sa všetkých“). Tento prvok je dôležitý práve preto, aby bolo umožnené všetkým občanom participovať na rozvažovaní verejnosti. „Pojem médiá pochádza z latinského slova *medius* a až do polovice 19. storočia nemal význam sám osebe, ale v 70. a 80. rokoch 20. storočia získal všeobecnú popularitu.“ (Rosůlek, 2008, s. 116) Média sú doslova sprostredkovateľom – priestorom sprostredkovania možnosti zdieľania rôznych názorov na aktuálny problém. Poďme sa preto pozrieť na kategorizáciu základných funkcií médií. „Funkcie médií sa menia v závislosti na type usporiadania spoločnosti, kultúrnom kontexte a sociálnych, politických a ekonomických podmienkach.“ (Burton-Jirák, 2001, s. 140) Úloha médií je teda vždy podmienená konkrétnym politickým a sociálnym kontextom, v ktorom vystupujú. Podľa Burtona a Jiráka (2001) médiá primárne plnia najmä tieto funkcie: (1) zábavná funkcia; (2) informačná funkcia; (3) kultúrna funkcia; (4) sociálna funkcia a (5) politická funkcia. (Burton-Jirák, 2001, s. 142 – 143) V našom kontexte sú zaujímavé najmä politické funkcie médií pretože „[m]édiá poskytujú príjemcom predstavu o politických udalostiach, témach a aktivitách. Táto predstava im umožňuje pochopiť, ako v ich spoločnosti politika funguje a ako je možné konať konštruktívnejšie v politickom procese (napríklad v rozhodovaní pri voľbách)...“ Fakt, ktorý je však omnoho podstatnejší spočíva v tom, že „[m]édiá sú schopné mobilizovať verejnú mienku. To znamená, že sú schopné prilákať pozornosť k niečomu, o čom verejnosť doposiaľ nepremýšľala, a dokázu naznačiť spôsoby, ako na príslušné témy nazerať. Tým sú médiá tiež schopné formovať názory na politické udalosti a témy.“ (Burton – Jirák, 2001, s. 143)

Pre mediálne arény sú typické prvky *vývoja a zmeny*. Tieto zasa úzko súvisia s technologickou vyspelosťou spoločnosti. Technologizácia vo svojej podstate prispieva k zmene mediálnych arén (spoločných priestorov deliberácie), v ktorých verejnosť pôsobí. Prvou fázou styku verejnosti je podľa Habermasa priame stretávanie sa jedincov tvárou v tvár v salónoch, kluboch, knižných spolkoch a podobne. Habermas tento proces popisuje pomocou upozorňovania na zmenu statusu, v rámci ktorého jedinec v salóne vystupuje. „Súkromné osoby vystupujú z intimity svojej obývacej izby do verejnosti salónu; jedna je však prísne viazaná k druhej... Súkromné osoby, ktoré sa tu formujú na publikum, sa nemenia na spoločnosť; vstupujú do nej takpovediac až za hranicami súkromného života, ktorý získal inštitucionálnu podobu vo vnútornom priestore patriarchálnej nukleárnej rodiny. Tento priestor je miestom psychologickéj emancipácie, ktorá zodpovedá emancipácii politicko-ekonomickej.“ (Habermas, 2000, s. 111) Ďalšie mediálne arény predstavovali napríklad knihy, noviny či časopisy. Pri týchto médiách odpadáva potreba fyzického stretnutia jedincov v rámci trojdimenzionálneho priestoru, pričom priestor sa prenecháva myšlienkam, ktoré sú šírené inými prostriedkami – pomocou tlače. Pre tieto typy médií je typická potreba *úvahy* – premýšľania – a následnej verejnej diskusie o nadobudnutých záveroch. Spolu s postupným technologickým vývojom sa vyvíjali tiež nové formy médií, ktoré spĺňali rolu špecifických mediálnych arén. Ide najmä o rozhlas a televíziu. „Rozhlas, film a televízia takmer rušia odstup, ktorý musí čitateľ udržiavať voči tlačenému slovu – rušia tú dištanciu, ktorú vyžadoval súkromný charakter osvojovania a ktorá tiež potom umožňovala, aby ľudia o prečítanom uvažovali a potom o tom verejne diskutovali. S nástupom nových médií sa mení forma komunikácie ako taká; ich vplyv je preto, v prísnom zmysle slova, prenikavejší, než aký kedy bol v tlači.“ (Habermas, 2000, s. 267) V medziach týchto médií však nastáva problém, ktorý je ukrytý v statuse

publika. Publikum sa do značnej miery stáva iba *konzumentom* – pretože tieto mediálne arény si nevyžadujú ďalšiu špecifickú retroakciu. Publikum je ohrozené nedostatočnou formou spätnej väzby, reflexie – ktorá sa vyznačuje pasívnym prijímaním poskytovaných informácií. A ako dopĺňa Habermas, „[s]vet vytvorený masmédiami je verejnosťou už len zdanlivo; avšak iluzórna je aj integrita súkromnej sféry, o ktorej na druhej strane ubezpečuje svojich konzumentov.“ (Habermas, 2000, s. 268)

Ďalší podstatný technologický vývoj v súvislosti so zmenou mediálnych arén nastal v 80.-tych rokoch minulého storočia a súvisel „predovšetkým so zavádzaním počítačovej techniky založenej na digitalizácii dát. Tá nielenže ovplyvnila spôsob, akým sú medializované posolstvá pripravované a ako sú dodávané publiku, ale dokonca viedla k vytvoreniu nových médií.“ (Burton – Jiráček, 2001, s. 144) Nové médiá ako fenomén, následne postupne ovládli nielen mediálny priestor, ale aj spôsoby, pomocou ktorých bolo umožnené verejnosti komunikovať. Vytvorili zároveň nové mediálne arény. „Nové médiá viedli k vybudovaniu nových inštitúcií, rozšíreniu starých a k vytvoreniu nových produktov, ktoré je možné predávať publiku. Najskôr kompaktný disk (CD) doslova vyvraždil vinylové gramofónové platne a novou technológiou podporil rozvoj celého nového odvetvia... Ako sa postupne stávajú počítače samozrejmom súčasťou výbavy domácnosti, rozširujú sa stále viac aj CD-ROMy, teda počítačové zariadenia na čítanie kompaktných diskov s dátami (od hier po slovníky a encyklopédie), a do istej miery vytlačujú knihy v úlohe informačných zdrojov.“ (Burton-Jiráček, 2001, s. 144) Vývoj nových médií však zasiahol aj do aspektu mediálnej privatizácie. „Zmenila sa podstatne aj povaha moderných médií. Tie boli pôvodne považované nielen za formu nezávislého verejného priestoru, ale tiež za hlas verejnosti, za strážneho psa demokracie. Lenže postupujúca privatizácia verejného priestoru premenila aj väčšinové médiá len na formu podnikania, ktorá sa nielen ponúka najnižšiemu spoločenskému menovateľovi v podobe ľudského vkusu, ktorý je možné dobre speňažiť, ale tiež v mnohých ohľadoch zrástá s politikou a inými podnikateľskými záujmami.“ (Pehe, 2012, s. 12) Mediálna privatizácia v tomto kontexte indikuje, na jednej strane najmä stratu objektivity (objektívita je jednoducho speňažiteľná) a na strane druhej hovorí o strate záujmu jedincov aktivizovať sa – záujem sa stráca pri čistom konzumnom prístupe k informáciám, ktoré médiá poskytujú.

Najväčší prelom však nastal až po rozšírení médií interaktívnej komunikácie, na ktorých čele stojí *internet*. Tento fakt súvisí najmä s prvkom virtualizácie, ktorý si priblížime v nasledujúcej podkapitole. Internet sa podieľa na možnosti okamžitej reflexie – okamžitej reakcie na určitú udalosť. Stiera prvok času a hmotného priestoru – a na základe týchto aspektov vzniká úplne nový priestor, úplne nová mediálna aréna, v ktorej rovnako ako v arénach predchádzajúcich, prebieha stretávanie a rozvažovanie verejnosti. Pri internete ide do značnej miery o nové spôsoby distribúcie informácií resp. o nové spôsoby prístupu k informáciám. „Internet je pozoruhodným príkladom systému, ktorý umožňuje doslova na celosvetovej úrovni a s minimálnymi nákladmi prístup k textom, obrázkom, hudbe či hrám... Neobvyklé na tom je to, že internet nie je inštitucionalizovaný. Nikto ho nevlasťní. Existuje ako svojbytný, minimálne hierarchizovaný a minimálne usporiadaný priestor (niekedy sa o ňom hovorí ako o kyberpriestore, inokedy ako o sieti sietí) tvorený existujúcimi káblovými spojeniami, satelitnými linkami a sústredený v počítačových pamätiach a programoch miliónov počítačov po celom svete.“ (Burton – Jiráček, 2001, s. 145) Pri internete ide najmä o možnosť prístupu k informáciám okamžite

tu a teraz. Aspekty času a priestoru už pri vytváraní komunikačnej arény nezohrávajú v prípade internetu žiadnu rolu, ba práve naopak, prinášajú nové a nové možnosti kooperácie. To znamená, že „médiá interaktívnej komunikácie, ako napríklad internet, sú potenciálne využiteľné pre verejné ciele občianskej spoločnosti a pre demokratizáciu na báze účasti občanov na rozhodovaní, pre rôzne hnutia zdola, nevládne organizácie, svojpomocnej siete občanov, alternatívne spoločenstvá životných štýlov, pre sociálnu aj politickú solidaritu atď.“ (Suša, 2004, s. 256) Reálne možnosti vytvárania nátlaku zdola – z pozícií verejnosti a občianskej spoločnosti – sú vo virtuálnom priestore čoraz viac posilňované. Stále však ide len o neinštitucionalizovaný a plne nevyužívaný potenciál, ktorý v sebe virtuálny priestor ukrýva. V ďalšej časti príspevku sa pokúsime priblížiť práve tieto politické a vo všeobecnosti demokratické možnosti virtuálneho priestoru.

4 VIRTUALIZÁCIA, KYBERPRIESTOR A NOVÉ FORMY VEREJNOSTI

Virtualizácia a kyberpriestor, ako sme naznačili v rámci predchádzajúcej kapitoly, tvoria špecifické aspekty spolupodielajúce sa na utváraní nových foriem arén, v ktorých je verejnosti umožnené sa stretávať. „So vznikom nových komunikačných technológií a sociálnych sietí sa časť občianskych aktivít presunula do kyberpriestoru, lenže zatiaľ čo má táto virtuálna občianska spoločnosť veľkú schopnosť sa rýchlo mobilizovať a tlačiť na rôzne zmeny, nie je príliš stabilná. Funguje rovnako ako mnoho ďalších produktov éry globalizácie, v podobe bublín, ktoré sa objavia a zmiznú, pričom za sebou často nechávajú nedokončenú prácu, ktorej sa jednoducho zmocňujú nedemokratické sily.“ (Pehe, 2012, s. 12)

Aby sme sa pokúsili priblížiť si aspekt virtualizácie, je potrebné v prvom rade zdôrazniť, že virtualizácia je spájaná so zmenou časopriestorového vnímania pozícií jedincov v spoločnosti, čo súvisí najmä s povahou postmodernej spoločnosti. Pristavme sa na chvíľu pri aspekte zmeny vnímania času a priestoru v rámci virtuálneho priestoru. Aspekt času súvisí najmä s fenoménom globalizácie. Prístupnosť informácií a možnosti okamžitej reakcie sa blížia bodu nula. To znamená, že akákoľvek informácia o udalosti, napríklad na druhom konci sveta, môže byť dostupná doslova v priebehu niekoľkých sekúnd. V podstate ide len o rýchlosť online pripojenia. Čas v internetovej aréne zohráva len minimálnu alebo žiadnu rolu. „Slovo virtuálne je možné interpretovať najmenej v troch významoch, v zmysle spojenom s informatikou, v bežnom zmysle a vo filozofickom zmysle... Vo filozofickom význame je virtuálne to, čo existuje len ako sila, a nie ako skutok, je to pole síl a problémov, ktoré má sklon k riešeniu aktualizáciou... V prísne filozofickom zmysle však virtuálne nie je opakom skutočného, ale aktuálneho, virtualita a aktualita sú iba dva rôzne druhy reality... Virtuálna jednotka je deterritorializovaná, schopná vyvolať niekoľko konkrétnych prejavov v rôznych stanovených chvíľach a miestach, a nemusí pritom byť sama pripútaná k presnému miestu alebo času.“ (Lévy, 2000, s. 44, 45)

Jednoducho povedané, vo virtualite neexistuje pevne dané teritórium (fyzická aréna podobne ako pri salónoch alebo kaviarňach), kde by sa jedinci mohli fyzicky stretávať. Na tomto mieste vystupuje do popredia predstava nefyzických tiel, ktoré sú konštruované prevažne v mysliach komunikujúcich jedincov. Čo je však zaujímavé,

v istom zmysle sa opäť navraciame k salónom – tentoraz však k salónom virtuálnym (kybersalónom). Ide tu o salóny ako o „formu diskusie sprostredkovanú počítačom, ako formu komunikácie medzi osobami spojenými nie blízkosťou, tradíciou alebo etnicitou, ale schopnosťou zaoberať sa sieťovou interakciou. Kybersalón predstavuje istú väzbu na spletnosť komunikácie na sieti, na interakcie a výmenu informácií v technokultúre neskorého kapitalizmu.“ (Dean, 2004, s. 194) Klasické, trojrozmerné chápanie stretávania sa verejnosti teda postupne prechádza do virtuálneho stretávania a rozvažovania. Habermasovský pohľad na salón do značnej miery redukuje hierarchizáciu. Salón tiež stiera sociálne rozdiely v prospech *argumentácie*. O to viac tieto rozdiely stiera kybersalón ako prvok, ktorý v sebe nesie značnú mieru anonymity. Anonymita tiež podľa Deanovej (2004) prináša širokú škálu možností reakcií a výberu salónov, do ktorých sa jedinec môže zapojiť. Môže sa kedykoľvek odhlásiť alebo prihlásiť, môže reagovať alebo naopak reakciu odmietnuť a podobne. Tu je dôležité zdôrazniť potrebu dôvery - dôvery ako komunitárneho prvku, ktorý napomáha vzájomnej interakcii účastníkov v kybersalónoch.

Existuje niekoľko možností, na ktorých je možné postaviť argument týkajúci sa premeny foriem verejnosti. Vychádzame zo základného predpokladu, že definície a prejavy nových foriem verejnosti súvisia s jednotlivými aspektmi postmodernej spoločnosti a to najmä s prejavmi, akými sú [1] rozvoj globalizácie (vytváranie globálnej spoločnosti – globálnej občianskej spoločnosti a nových sociálnych hnutí), ďalej s [2] globálnym rozširovaním masových médií (napr. internet, televízia atď.). Masové médiá tvoria arénu, v ktorej má verejnosť svoje pôsobisko. Verejnosť je masovými médiami štruktúrovaná a v istom špecifickom zmysle ovládaná, preto tvoria podstatný aspekt jej formovania. Pristavme sa na chvíľu pri globalizácii ako faktore spoluúčinkujúcom pri rozvoje technologizácie. „Veda a technika sú významnými globalizujúcimi silami, silami univerzalizujúcimi, ktoré prenikajú do všetkých kútov a pórov sveta a svet tým prepájajú.“ (Loudín, 2004, 279) Technika sa stáva historickou podmienkou premeny verejnosti – to je podmienené najmä tým, že verejnosť, teda jedinci, z ktorých sa verejnosť skladá, sa prestávajú stretávať *osobne*. Stretávajú sa najmä v rámci kyberpriestoru, čo mení pohľad na ich seba prezentáciu a vystupovanie. Kyberpriestor je vlastným výrazom premeny verejnosti v postmodernej spoločnosti.

Globalizácia však so sebou tiež prináša neustále nové impulzy, nové možnosti a tlaky na globálne mocenské centrá, zdola. Táto jej sila tkvie najmä v možnosti spájania síl, ktoré predtým možné spojiť nebolo, napríklad kvôli vzdialenosti alebo faktorom prílišnej kultúrnej rôznorodosti. „Spájanie síl, ktoré predtým vzájomne spojené neboli, prináša novú energiu, nové impulzy aj prostriedky rozvoja, prejavujú sa generické, multiplikačné, synergické efekty, ktoré vyúsťujú do zrýchlenia celkového civilizačného vývoja.“ (Loudín, 2004, s. 280) Základná otázka sa však neustále točí okolo miery demokratickosti. Nakoľko je možné hovoriť o participácii na politickom živote v rámci virtuálneho priestoru, ako o participácii demokratickej? Posilňuje alebo naopak potláča virtuálny priestor demokratizácie? Ak by platila prvá premisa, ktorá hovorí o posilňovaní demokracie, znamenalo by to zároveň potrebu dostupnosti elektronických zariadení v čo najväčšom množstve – pokiaľ možno pre všetkých občanov. Verejná sféra, aby mohla vôbec existovať, potrebuje nielen pluralitné a slobodné politické prostredie ale zároveň aj prostriedky, ktoré umožňujú využívanie tejto slobody a plurality (hovorím o pozitívnej

slobode). „Ak má vo verejnej sfére dôjsť ku demokratizácii a etizácii technovedy, musia byť tieto procesy založené v afirmatívnej koncepcii verejného dobra, ktorá ide za minimalizáciu utrpenia alebo panstva nad ostatnými... Táto afirmatívna vízia ľudského dobra musí byť artikulovaná prostredníctvom dvoch špecifických téz...“ (Kurasawa, 2004, s. 338 – 339) Kurasawa, pri identifikácii týchto dvoch špecifických téz hovorí o potrebe dosiahnutia dobra demokratizáciou. Za druhé hovorí o etickom imperatíve zodpovednosti. (Kurasawa, 2004, s. 339) Presun verejnosti z reality do virtuality – na podklade rozvoja technológie - so sebou prináša viacero možností interpretácie jej ďalšieho budúceho vývoja. Prvá možnosť budúceho vývoja verejnosti hovorí o tom, že jej postupná virtualizácia môže zároveň prispieť k prehĺbeniu procesu demokratizácie. Druhá možnosť naopak počíta s chaotickosťou v rámci virtuálneho verejného priestoru. Jednoducho povedané, virtualita so sebou prináša značne neprehľadnú spleť možností budúceho smerovania vývoja v oblasti verejnosti, ktorá už nie je ukotvená, tak ako predtým, v trojrozmernom priestore reálneho sveta.

5 ZÁVER

Naším cieľom bolo zobrazenie základných prvkov, ktoré sa dotýkajú prejavov nových foriem verejnosti. Podarilo sa nám v prvom rade identifikovať niekoľko takýchto aspektov – aspektov, ktoré hovoria o postupnej premene verejnosti. Prvým aspektom je fakt, že nakoľko verejnosť vždy pôsobí v rámci nejakej mediálnej arény, zároveň je aj samotnou povahou tejto mediálnej arény formovaná. Existuje tu teda veľmi úzky vzťah medzi verejnosťou – ktorá na jednej strane rôzne mediálne arény využíva vo svoj prospech – a mediálnymi arénami, ktoré na druhej strane determinujú samotnú povahu verejnosti. S týmto faktom tiež súvisí aspekt technologizácie – teda postupného vývoja a rozširovania technológií.

Zastrešujúcim prvkom zmien v oblasti verejnosti je samotná povaha postmodernej spoločnosti. Postmoderná spoločnosť prichádza s radikálnymi zmenami vo všetkých oblastiach spoločenského a verejného života vo všeobecnosti. To, čo tieto zmeny v ich podstate prepája, je faktor destabilizácie pozície modernity – destabilizácie prijímania „veľkých príbehov“. Postmoderná situácia je veľmi úzko prepojená s rozvojom globalizácie a nových technológií. Globalizácia prináša v oblasti verejnosti a občianskej spoločnosti mnoho nových prístupov smerujúcich k riešeniu otázok aktuálneho, ale aj budúceho vývoja verejnosti. Je to viditeľné napríklad pri *globálnej občianskej spoločnosti* – globálnych sociálnych hnutí. Ide najmä o rýchly a jednoduchý prístup k informáciám čo zároveň umožňuje aj veľmi rýchlu reakciu na aktuálne udalosti – takisto ide o možnosť rýchleho vytvárania názorov verejnosti. Rýchla reakcia so sebou môže tiež prinášať rýchle riešenia problémov respektíve, môže prinášať jednoduchšiu možnosť postavenia sa na istú stranu pri existujúcom konflikte. Tento fakt výrazne posilňuje pozíciu možností aktivít vo sfére občianskej spoločnosti.

Zrejme najdôležitejšou oblasťou, ktorú sme v príspevku riešili, je oblasť dotýkajúca sa otázok o vplyve nových foriem (a prejavov) verejnosti na demokratizáciu (prehlbovanie demokracie). Ako sme sa v príspevku pokúsili naznačiť, otázka vzťahu prehlbovania povahy demokratického zriadenia a verejnosti sa môže vyvíjať dvoma základnými smermi. Verejná sféra ukotvená vo virtuálnom priestore ponúka možnosť

postupného prehĺbovania demokratizácie ako priameho participovania občanov na fungovaní polis, práve na základe dostupnosti reflektovania aktuálneho politického a sociálneho diania. Ďalší prístup naopak kritizuje značnú neukotvenosť a neprehľadnosť virtuálneho priestoru. Táto kritika neprehľadnosti virtuálneho priestoru stavia najmä na základnom argumente, ktorý prízvukuje nestabilitu takejto formy verejnej deliberácie.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- BURTON, Graeme, JIRÁK, Jan. Úvod do studia médií. Brno: BARRISTER & PRINCIPAL, 2001. 392 s. ISBN 80-85947-67-6
- DEAN, Jodi. Kybersalony a občanská společnost: Přehodnocení veřejné sféry v nadnárodní technokultuře. In *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: FILOSOFIA, 2004. s. 193 – 225 ISBN 80-7007-210-5
- HABERMAS, Jürgen. Strukturální přeměna veřejnosti. Praha: FILOSOFIA, 2000. 424 s. ISBN 80-7007-134-6
- KURASAWA, Fuyuki. Jak propojit technovědu, etiku a demokracii. In *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: FILOSOFIA, 2004. s. 313 – 350 ISBN 80-7007-210-5
- LÉVY, Pierre. Kyberkultura. Praha: Karolinum, 2000. 230 s. ISBN 80-246-0109-5
- LOUDÍN, Jiří. Technověda a sociální aktéři v globalizující se společnosti vědení. In *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: FILOSOFIA, 2004. s. 279 - 312 ISBN 80-7007-210-5
- MÜLLER, Karel. Česi a občanská společnost: Pojem, problémy, východiska. Praha: Triton, 2002. 251 s. ISBN 80-7254-232-X
- NEMEC, Juraj a kol. Kontrola ve veřejné správě. Praha: Wolter Kluwe ČR, 2010. 160 s. ISBN 978-80-7357-558-8
- PEHE, Jiří. Krize nebo konec kapitalizmu? Praha: PROSTOR, 2012. 296 s. ISBN 978-80-7260-267-4
- ROSŮLEK, Přemysl. Filozofie médií. In *Politická filozofie: Významné osobnosti a témata*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. s. 114 – 138 ISBN 978-80-7380-151-9
- SKOVAJSA, Marek. Občanský sektor. Praha: Portál, 2010. 304 s. ISBN 978-80-7367-681-0
- SOPÓCI, Ján. Sociológia politiky. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2002. ISBN 191 s. 80-223-1691-1
- STRNADOVÁ, Lenka. Současné podoby občanské společnosti: Kritická perspektiva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 359 s. ISBN 978-80-7380-081-9
- SUŠA, Oleg. Informační technologie, globalizace, prostory moci. In *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: FILOSOFIA, 2004. s. 249 – 259 ISBN 80-7007-210-5
- TAYLOR, Charles. Liberální politika a veřejnost. In *Liberální společnost*. Praha: FILOSOFIA, 1994. s. 17 – 53. ISBN 80-7007-063-3
- WEBER, Max. Politika ako povolanie. Bratislava: SPEKTRUM, 1990. 80 s. ISBN 80-218-005-0
- ZNEBEJÁNEK, František. Sociální hnutí. Praha: SLON, 1997. 175 s. ISBN 80-85850-31-1